

DARIA DOMARAŃCZYK

UNIwersytet Łódzki
WYDZIAŁ FILOZOFICZNO-HISTORYCZNY
KATEDRA HISTORII POLSKI XIX WIEKU
E-MAIL: DDOMARANCZYK@WP.PL

Początki prasy psychologicznej na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku

STRESZCZENIE

Artykuł przybliży początki psychologii na ziemiach polskich w XIX wieku (szczególnie w Galicji i Królestwie Polskim). Fascynacja nową jak na ówczesne czasy dziedziną wiedzy, łączącą w sobie elementy nauki, doświadczenia, badania emocji i magii, szybko rozprzestrzeniła się po większych miastach. Również psychologia jako dyscyplina wspierająca medycynę w leczeniu „ciała i duszy” budziła zainteresowanie praktyków. Specjaliści – wykwalifikowani psycholodzy, tacy jak Julian Ochorowicz, Helena Deutsch, Józefa Joteyko, Józefa Kodisowa czy Anna Wyczółkowska, w swej pracy spotykali się z osobami cierpiącymi na różnego rodzaju zaburzenia emocjonalne i choroby psychiczne. Wśród nich były nerwice, choroby afektywne, depresje, zaburzenia odżywiania i osobowości oraz uzależnienia. Swoje obserwacje i doświadczenia opisali w autorskich publikacjach psychologicznych, w prasie (codziennej, specjalistycznej i kobiecej) oraz w nielicznie zachowanych pamiętnikach.

SŁOWA KLUCZOWE

psychologia, prasa, ziemie polskie, artykuły, badacze

Choć nam się zdaje, że nauki są jedne na całej ziemi, utrzymywałem zawsze i wołałem w głos o to, że każdy naród powinien mieć swoje własne, powinien je sobie przyswoić, powinien je mieć we własnej swojej mowie, inaczej nigdy oświeconym nie będzie.

Jan Śniadecki, *O fizycznym wychowaniu dzieci*¹

Popularna i ciesząca się znacznym zainteresowaniem wśród współczesnego społeczeństwa psychologia przeszła burzliwe dzieje, zanim stała się pełnoprawną dyscypliną naukową w znanym nam ujęciu. Traktowana jako para-

¹ J. Śniadecki, *O fizycznym wychowaniu dzieci*, Wrocław 1956, s. 89.

nauka, wiedza na wpół medyczna, na wpół humanistyczna czy filozoficzna, przyrównywana była bardziej do magii. Nic dziwnego, skoro dla większości żyjących w XIX wieku egzotycznie brzmiące słowo „psychologia” kojarzone było między innymi z seansami spirytystycznymi. Najbardziej znanym polskim medium była Stanisława Tomczykówna, której obserwacji i badania podjął się „ojciec” rodzimej nauki – doktor Julian Ochorowicz².

Początki rodzimej refleksji psychologicznej upatrywać należy w I połowie XIX wieku, kiedy to w 1845 roku opublikowany został pierwszy polski podręcznik psychiatrii – *O chorobach umysłowych* Bartłomieja Frydrycha. Jednak kilka prac traktujących zarówno o ludzkich, jak i zwierzęcych emocjach można znaleźć już w XVIII wieku, czego przykładem jest wydana w 1793 roku książka członka zakonu bonifratrów Ludwika Perzyny pt. *Lekarz dla włościan, czyli rada dla pospólstwa w chorobach i dolegliwościach naszemu krajowi albo właściwych, albo po większej części przyswojonych każdemu naszego kraju mieszkańcowi do wiadomości potrzebna*, w której można znaleźć ówczesnie stosowane metody leczenia przypadłości ciała i duszy. Zasadniczą genezę powstania polskiej psychologii trzeba wiązać z działalnością pierwszych profesjonalnych psychologów naukowców, wśród których wymienić trzeba: Juliana Ochorowicza, Władysława Heinricha³, Edwarda Abramowskiego⁴, Kazimierza Twardowskiego⁵, Władysława Weryho⁶, Władysława Witwickiego⁷, a także z pionierskimi pracami praktyków tera-

² Julian Leopold Ochorowicz (1850–1817), polski psycholog, filozof, wynalazca, poeta, publicysta i fotografik. Teoretyk pozytywizmu. Pionier polskiego podejścia do psychologii eksperymentalnej, założyciel laboratorium psychologicznego w Wiśle.

³ Władysław Heinrich (1869–1957), polski historyk filozofii i psycholog, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, członek Polskiej Akademii Umiejętności, w latach 1923–1935 redaktor naczelny „Kwartalnika Filozoficznego”.

⁴ Józef Edward Abramowski (1868–1918), myśliciel polityczny, socjolog, filozof, psycholog, jeden z założycieli i pierwszy przewodniczący Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.

⁵ Kazimierz Twardowski (1866–1938), polski filozof i psycholog, twórca lwowsko-warszawskiej szkoły filozofii, inicjator powołania Polskiego Towarzystwa Filozoficznego oraz czasopisma „Ruch Filozoficzny”.

⁶ Władysław Weryho (1867–1916), filozof, psycholog, założyciel i redaktor „Przeglądu Filozoficznego”, współzałożyciel Polskiego Towarzystwa Filozoficznego i Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.

⁷ Władysław Witwicki (1878–1948), filozof, psycholog, tłumacz. Wychowanek Kazimierza Twardowskiego, następnie profesor na Uniwersytecie Warszawskim, tłumacz dzieł Platona.

peutów, między innymi Jana Władysława Dawida⁸, Anieli Szcówny⁹, Bolesława Błażka¹⁰ i Heleny Deutsch¹¹.

Wymienieni psychologowie stworzyli na uniwersytetach we Lwowie, Krakowie, Warszawie i Poznaniu pierwsze polskie katedry tej dyscypliny naukowej. Byli również inicjatorami powołania odrębnej sekcji psychologicznej w ramach IX Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w 1900 roku w Krakowie, a następnie w 1909 roku, już jako współgospodarze, zorganizowali I Zjazd Neurologów, Psychiatrów i Psychologów w Warszawie. Drugie z wydarzeń stało się przełomowe dla omawianej dziedziny wiedzy z uwagi na użycie po raz pierwszy oficjalnie terminu „polska psychologia”. Niewątpliwym zwieńczeniem kształtowania się polskiej myśli psychologicznej było utworzenie 5 marca 1907 roku Polskiego Towarzystwa Psychologicznego z siedzibą w Warszawie. Zrzeszenie mogło powstać na terenie Królestwa Polskiego dzięki zmianom w prawie, tj. ogłoszeniu w marcu 1906 roku ustaw tymczasowych o stowarzyszeniach¹².

Wyodrębniona z filozofii psychologia nie miała bardzo długo na naszych ziemiach swojego własnego czasopisma. Wiadomości o niej na początku można było znaleźć w prasie codziennej oraz kobiecej. Wśród tytułów warto wymienić: „Przegląd Tygodniowy”, „Ateneum”, „Kronikę Warszawską”, „Prawdę”, „Świat Kobiety”, „Bluszcz” oraz „Ster” – zarówno lwowski, jak i warszawski. Psychologiczne zagadnienia omawiano także w specjalistycznej prasie medycznej, takiej jak: „Medycyna. Czasopismo Tygodniowe dla Lekarzy Praktycznych”, „Medycyna i Kronika Lekarska. Czasopismo Tygodniowe dla Lekarzy Praktyków”, „Neurologia Polska” oraz „Tygodnik Lekarski Poświęcony Medycynie, Chirurgii, Akuszeryi, Farmacji i Weterynaryi”. Osobną grupę stanowiły naukowe pisma z zakresu filozofii oraz pedagogiki, między

⁸ Jan Władysław Dawid (1859–1914), filozof, psycholog, pedagog, pionier polskiej psychologii wychowawczej oraz eksperymentalnej, uczeń Wilhelma Wundta i Hermanna Ebbinghausa, redaktor „Przeglądu Pedagogicznego”, „Głosu” oraz „Przeglądu Społecznego”.

⁹ Aniela Szcówna (1869–1921), psycholog, pedagog, redaktorka „Przeglądu Pedagogicznego” i „Szkoły Powszechnej”, jedna z założycielek Polskiego Towarzystwa Badań nad Dziećmi.

¹⁰ Bolesław Błażek (1872–1943), fizyk, matematyk, filozof i jeden z prekursorów polskiej psychologii wychowawczej.

¹¹ Helena Deutsch (1884–1982), polska psychoanalityczka, lekarz, pierwsza psychoanalityczka zajmująca się psychologią kobiet i ich seksualnością, uczennica i współpracownica Zygmunta Freuda. Zob. W. Bobrowska-Nowak, K. Czarnecki, *Narodziny i rozwój psychologii w Polsce. Wybór materiałów*, Katowice 1970, s. 34–94.

¹² T. Rzepa, B. Dobroczyński, *Historia polskiej myśli psychologicznej. Krótkie wykłady*, Warszawa 2009, s. 129–150.

innymi „Przegląd Filozoficzny” i „Przegląd Pedagogiczny”. Wreszcie w latach dwudziestych XX wieku na rodzimym rynku wydawniczym ukazuje się pierwsze polskie czasopismo psychologiczne – „Polskie Archiwum Psychologii”. Najpopularniejsze fachowe pisma psychologiczne – „Kwartalnik Psychologiczny” oraz „Przegląd Psychologiczny” – zaczęto wydawać w latach trzydziestych i pięćdziesiątych. Historię rozwoju prasy psychologicznej skomentował w 1930 roku Stefan Błachowski¹³:

Prace polskich psychologów przez długie lata [...] były jakby bezdomne, tułając się po czasopismach filozoficznych, pedagogicznych i lekarskich, w których stanowiły raczej tylko tolerowany niż pożądaný materiał redakcyjny [...] niekiedy zacierał się po nich wszelki ślad. Praca szła na marne. O ile polski autor pisał w obcym języku, praca pojawiała się w zachodnich czasopismach [...] i tam jak kropla rozpyływała się w morzu olbrzymiej obcej twórczości. Nie ginęła ona co prawda dla nauki w ogóle, ale odrwana od macierzystego pnia nie przyczyniała się do rozwoju psychologii w Polsce¹⁴.

W „Ateneum” stałym współpracownikiem i zarazem ekspertem w sprawach psychologii był wspomniany już przeze mnie dr Julian Ochorowicz. Poza nim artykuły naukowe, recenzje ukazujących się na rynku wydawniczym publikacji oraz sprawozdania z posiedzeń i zjazdów organizacji branżowych pisali między innymi: Henryk Struve¹⁵, Józef Deskur, Władysław Kozłowski¹⁶, Jan Władysław Dawid, Bronisław Tejchman, Władysław Chodecki, Adolf Dygasiński¹⁷, Anna Wyczółkowska, Józefa Joteyko¹⁸ czy Karol Rychliński¹⁹. Były to w czasie ukazywania się pisma (1876–1901) niekwestionowane autorytety w dziedzinie psychologii, filozofii, socjologii oraz medycyny. Na jego łamach w miarę rozumiałym dla przeciętnego odbiorcy

¹³ Stefan Błachowski (1889–1962), polski psycholog, profesor Uniwersytetu Poznańskiego, jeden z założycieli Polskiego Towarzystwa Antropologicznego, prekursor polskich badań nad psychologią religii, pamięci oraz twórczości.

¹⁴ S. Błachowski, *Od redakcji*, „Kwartalnik Psychologiczny” 1930, nr 1, s. 5.

¹⁵ Henryk Struve (1840–1913), ps. Florian Gąsiorowski, filozof, psycholog, członek Towarzystwa Naukowego Warszawskiego.

¹⁶ Władysław Kozłowski (1832–1899), polski filozof, socjolog, pedagog, psycholog, literat, uczestnik powstania styczniowego.

¹⁷ Adolf Dygasiński (1839–1902), polski powieściopisarz, publicysta, pedagog, założyciel „Przeglądu Pedagogicznego”, redaktor „Głosu” oraz „Wędrowca”.

¹⁸ Józefa Franciszka Joteyko (1866–1928), polska psycholog i pedagog, współorganizatorka polskiego podejścia do pedagogiki specjalnej (wraz z Marią Grzegorzewską), była przewodniczącą belgijskiego Towarzystwa Neurologicznego oraz laureatką nagród paryskiej Akademii Nauk.

¹⁹ Karol Rychliński (1864–1931), lekarz psychiatra, psycholog, współzałożyciel Szpitala Psychiatrycznego w Drewnicy i jego pierwszy dyrektor.

językiem pisali między innymi następujące artykuły: *Pierwsze objawy rozwoju umysłowego u niemowląt przez Pana Karola Darwina zaobserwowane; Jak zapobiegać chorobom nerwowym? Stosunek wagi mózgu do stopnia inteligencji; O przyczynach snu; Choroby woli; O drugorzędnych źródłach miłości; Pesymizm; Spirytyzm; Z psychologii muzyki; Instykt u zwierząt i ludzi; Subiektywizm kobiet; Czy mamy inteligencję?; O samobójstwie; Pijaństwo i wstrzeмиęźliwość w Wielkiej Brytanii; Nerwowa i zbrodnia; Skąd się biorą pesymiści? Biografia psychologiczna Słowackiego; Psychologia Sekt; Wyobrażenia i pojęcia; Psychologia i duszoznawstwo; Opieka nad umysłowo chorymi w Europie wieku XIX; Z psychologii kobiecej.*

Bardziej profesjonalny punkt widzenia w odniesieniu do psychologii prezentowali autorzy piszący do „Przeglądu Filozoficznego”, który zaczął się ukazywać w 1897 roku. Kwartalnik ten, zaadresowany do węższego grona odbiorców, był tworzony między innymi przez Józefa Potockiego, Kazimierza Twardowskiego, Edwarda Abramowskiego, Józefę Kodisową²⁰, Zygmunta Balickiego²¹, Władysława Kozłowskiego czy Anielę Szyconą. Podobnie jak w „Ateneum”, w „Przeglądzie Filozoficznym” zamieszczano artykuły i polemiki naukowe, recenzje najnowszych publikacji, sprawozdania z krajowych i zagranicznych kongresów, zjazdów i odczytów. Ponadto publikowano przegląd prasy specjalistycznej i zapowiedzi branżowych wydarzeń. Wśród artykułów z początków pisma warto wymienić: *O terminologii psychologicznej; Psychologia wobec fizjologii i filozofii; Biologiczne zadania psychologii; O tworzeniu się małżeństwa i rodziny; O wykładzie psychologii jako nauki doświadczalnej; Nauka o szczęśliwości; Świadomość i energia; Analiza psychologiczna ambicji; Krytyka Wundta; Stosunek psychologii do psychiatrii; O metodach i zagadnieniach psychologii dziecka; Psychologia Spencera; Umysł i ciało oraz ich wzajemny stosunek; Nowy kierunek w psychologii: psychologia wypowiedziana.*

W tym miejscu nie można pominąć postaci Józefy Joteyko, która przysłużyła się rodzimej psychologii, zakładając pierwsze polskojęzyczne czasopismo poświęcone tej dyscyplinie: „Polskie Archiwum Psychologii”. W *Słowie wstępnym* do pierwszego numeru napisała:

Przystępując do wydawania pierwszego w Polsce naukowego kwartalnika, poświęconego psychologii teoretycznej i stosownej, chcemy w kilku słowach wstępnych skreślić cele i zadania nowego wydawnictwa. Jest ono pierwszym – fakt znamienny,

²⁰ Józefa Kodisowa (1865–1940), filozof, psycholog, wykładała na Wolnej Wszechnicy Polskiej.

²¹ Zygmunt Balicki (1858–1916), polski socjolog, prawnik, publicysta, polityk, jeden z czołowych działaczy Narodowej Demokracji.

którego komentowanie daje dość smutny obraz stanu, w jakim [w] naszym kraju znajdują się nauki psychologiczne [...]. A jednak jesteśmy świadkami psychologizacji przeróżnych dziedzin życia w innych krajach, wiemy także o zawrotnym niemal ruchu na polu psychologii teoretycznej, nie jest nam również obcem, że zarówno psychologia jak i psychotechnika (w szerokim tego słowa znaczeniu) łączą swe wysiłki w celu rozwiązywania problemów dotyczących człowieka – jako jednostki i zbiorowości, jako dorosłego i dziecka²².

W dalszej części tekstu autorka obaliła powszechnie panujący wówczas stereotyp, wedle którego tylko lekarz ma wiedzę, jak leczyć. Przedstawiając kompetencje, jakie posiada psycholog w krajach Europy Zachodniej, wyjaśniała, że odpowiednio wykształcony specjalista w tej dziedzinie stanie się partnerem dla medyków. Zdaniem Joteyko widocznym problemem w Polsce był brak osób z uprawnieniami do wykonywania tego zawodu, co zaowocowało postulatem skierowanym do władz o wspieranie polskich ośrodków kształcących przyszłych psychologów. Następnie uczona nawiązała do słów opublikowanych na łamach wydawanego przez nią w Brukseli „La Revue Psychologique”. W inauguracyjnym numerze napisała, że psychologia nie jest postrzegana jako nauka, lecz pewnego rodzaju ciekawostka. Zwróciła także uwagę na to, że nie każdy chętny może zostać psychologiem. Przyszły adept tego zawodu powinien zdawać sobie sprawę z własnych ograniczeń (różnic indywidualnych) i kierować się wyższymi wartościami. Pomocne miałyby być specjalnie opracowane testy psychologiczne zdawane w czasie nauki. Joteyko odważnie, jak na tamte czasy, postulowała:

A jednak w interesie zarówno jednostek jak i społeczeństwa leży, aby ludzie najzdolniejsi i najlepiej przygotowani zajmowali stanowiska najwyższe. Należy przeto otrząsnąć się z tej mediokracji, która nas przytłacza. Rozpoznanie uzdolnień zwiększy w znaczny sposób produktywność, zarówno w dziedzinie przemysłowej jak naukowej i artystycznej. Da możliwość zużytkowania nawet i pod – wartości, ponieważ dana jednostka, wykazująca brak uzdolnień w pewnym kierunku, może się okazać wystarczającą w pełnieniu niektórych zawodów²³.

Kończąc ów tekst, Joteyko przedstawiła powody założenia „Polskiego Archiwum Psychologii” oraz nakreśliła sylwetki jego twórców i potencjalnych odbiorców. Pismo miało się stać płaszczyzną wymiany myśli, poglądów oraz dokonań polskich psychologów. Cennym wsparciem miała być grupa stałych współpracowników – przedstawiciele innych profesji, na przykład lekarzy, pedagogów, socjologów, antropologów, prawników oraz psy-

²² J. Joteyko, *Słowo wstępne*, „Polskie Archiwum Psychologii” 1926, nr 1, s. 1.

²³ Ibidem, s. 2.

chotechników. Do redagowania tytułu zaproszono także członków Koła Psychologicznego oraz Polski Związek Nauczycielstwa Szkół Powszechnych. W końcowym akapicie *Słowa wstępnego* Joteyko napisała, ponownie nawiązując do 1908 roku: „Pismo nasze pragnie być łącznikiem między laboratorjum, szkołą i życiem, między twórczą myślą naukową a twórczem urzędywstwieniem szkoły współczesnej”²⁴.

Przedstawiony przeze mnie szkic historii polskiej psychologii na przykładzie ewolucji prasy specjalistycznej może stanowić podstawę dalszych rozważań. Nasuwają się pytania o różnice międzyzaborowe w rozwoju myśli psychologicznej, recepcję zachodnich metod oraz warunki społeczno-prawne, w ramach których mogli działać pierwsi polscy teoretycy i praktycy psychologii. Niewątpliwie znaczne zapóźnienie w rozwoju omawianej nauki w stosunku do zachodniej Europy odbiło się także na rodzimej prasie psychologicznej. Utrudniony dostęp do zagranicznych periodyków nie napawał optymizmem ani polskich uczonych, ani praktyków, którym trudno było śledzić najnowsze doniesienia. Jeszcze w 1930 roku powyższą sytuacją zmartwiony był profesor Stefan Błachowski:

Wiadomo, że tylko ci pracownicy polscy, którzy żyją w uniwersyteckich ośrodkach mieli i mają możliwość czytania nowych prac zagranicznych autorów. Czasopisma zagraniczne są z reguły tak drogie, że nawet uniwersyteckie biblioteki i instytuty psychologiczne mogą sobie pozwolić jedynie na abonowanie kilku najniezbędniejszych. Osoba prywatna zagranicznych czasopism nie sprowadza. Nie stać jej na to²⁵.

Nic więc dziwnego, że zapoczątkowany w dwudziestoleciu międzywojennym dynamiczny rozwój polskiej psychologii pozwolił na doścignięcie europejskich osiągnięć dopiero po drugiej wojnie światowej.

THE ORIGINS OF THE PRESS PSYCHOLOGICAL POLISH LANDS AT THE TURN OF THE 19TH AND 20TH CENTURY

ABSTRACT

The essay depicts the development of psychology throughout Polish lands, especially in Galicia and the Kingdom of Poland, in the 19th century. The fascination with this new branch of knowledge that combined elements of science, the studies of emotions and magic was spreading quickly throughout the bigger cities. Psychology was a phenomenon among practitioners as a branch of science that was useful also in medicine, in treatment of body and soul. The specialists – qualified psychologists such

²⁴ Ibidem, s. 4.

²⁵ S. Błachowski, op. cit., s. 3.

as Julian Ochorowicz, Helena Deutsch, Józefa Joteyko, Józefa Kodisowa or Anna Wyczółkowska during their work were also meeting people suffering from all kinds of emotional disturbance and mental diseases, such as neurosis, bipolar disorders, depression, eating and personality disorders as well as addictions. The psychologists thoroughly described their observations and experiences in their publications – pioneering psychological dissertations, magazines (both everyday and specialist press, as well as women’s magazines) and a few diaries that remained.

KEYWORDS

psychology, press, Polish lands, articles, researchers

BIBLIOGRAFIA

1. Błachowski S., *Od redakcji*, „Kwartalnik Psychologiczny” 1930, nr 1.
2. Bobrowska-Nowak W., Czarnecki K., *Narodziny i rozwój psychologii w Polsce. Wybór materiałów*, Katowice 1970.
3. Joteyko J., *Słowo wstępne*, „Polskie Archiwum Psychologii” 1926, nr 1.
4. Rzepa T., Dobroczyński B., *Historia polskiej myśli psychologicznej. Krótkie wykłady*, Warszawa 2009.
5. Śniadecki J., *O fizycznym wychowaniu dzieci*, Wrocław 1956.